

MÜLLER MÁRTA*

Esemény, eset és fordulat a magyarországi németek nyelvi önéletrajzaiban

Events, incidents and turns in the linguistic autobiographies of Germans in Hungary

ABSTRACT: Linguistic experiences in the language autobiographies can be categorised as events, incidents and turns according to the narrators' narratives, depending on whether they are based on conscious experiences or whether their occurrence caused a change in the narrator's linguistic behaviour. Through the linguistic autobiographies of elderly bilingual speakers of the German minority in Hungary, the study presents the linguistic experiences that played a role in the development, practice and then the dismantling of their bilingualism.

KEYWORDS: German minority in Hungary, linguistic autobiography, event, incident, turn

1. A magyarországi németek nyelvi helyzetének kutatásáról

Egy kisebbség kétnyelvűségének a változásában a történeti-politikai, földrajzi, gazdasági és generációs tényezők mellett jelentős szerepet játszik az ország mindenkori nyelvpolitikája, a törvényileg biztosított oktatási és kulturális lehetőségek minősége és mennyisége, de a beszélőknek az anyaországi nyelvterület(ek)kel, azok közösségeivel és tagjaival ápoltt privát és hivatalos (például szakmai) kapcsolatainak az intenzitása is.¹

A 20. század második felében a magyarországi német kisebbség körében végzett nyelvtudományi kutatások elsősorban a helyi nyelvjárások dokumentálását tűzték

* A szerző habilitált egyetemi docens, ELTE-BTK Germanisztikai Intézet. E-mail cím: muller.marta@btk.elte.hu; ID: 0000-0001-6865-827X

¹ Knipf-Komlósi, Elisabeth – Müller, Márta: Sprachfördermaßnahmen zur Erhaltung der deutschen Sprache in Ungarn. In: Ammon, Ulrich – Schmidt, Gabriele (Hrsg.): *Förderung der deutschen Sprache weltweit: Vorschläge, Ansätze und Konzepte*. Berlin: Walter de Gruyter, 2019. 483–500. doi:10.1515/9783110479232-030

ki célul. A nyelvészeti adatgyűjtés során a felmérésekben résztvevők a nyelvvel, identitással kapcsolatos szubjektív véleménynyilvánításokat kerülték.² Napjainkra a magyarországi németiség nyelvvel foglalkozó kutatások differenciálódtak: a grammatikai,³ lexikológiai-lexikográfiai,⁴ névtani megközelítéseket⁵ a nyelvi

² Knipf-Komlósi, Elisabeth – Müller, Márta: Zwischen Vitalität und Aufgabe. In: *Jahrbuch des Bundesinstituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa*. Berlin – Boston: De Gruyter Oldenbourg, 2018. 51–67.

³ Márkus, Éva: Der adnominale possessive Dativ im Dialekt von Deutschpilsen (ungarisch Nagybörzsöny). *Linguistische Treffen in Wrocław*, Vol. 21, 2022 (I). doi:10.23817/lingt-reff.21-8. 129–142.; Márkus, Éva: Die adnominale Possession im Dialekt von Deutschpilsen (Nagybörzsöny) – mit besonderem Augenmerk auf den possessiven Genitiv. In: Car, Milka – Leskovec, Andrea (Hgg.): *Zagreber Germanistische Beiträge 31*, 2022. 225–243. doi:10.17234/ZGB.31.13.; Márkus, Éva: Personal- und Sozialdeixis im Dialekt von Deutschpilsen. In: Haberland, Detlef – Szczek, Joanna (Hg.): *Zeitschrift für Mitteleuropäische Germanistik (ZMG) 9*. Wien: Praesens Verlag, 2023, 131–147. doi:10.23783/21923043.2023. Márkus, Éva – Baloghné Nagy, Gizella. Kettős tagadás a nagybörzsönyi német nyelvjárásban. *Magyar Nyelv*, 2024/1. 55–70. doi:10.18349/MagyarNyelv.2024.1.55;

Márkus, Éva: Die Movierung im Dialekt von Deutschpilsen (ungarisch Nagybörzsöny). In: Mostýn, Martin – Vaňková, Lenka (Hrsg.): *Form und Funktion im linguistischen Kontext*. Ostrava: University of Ostrava, 2024. 93–110.

⁴ Földes, Csaba: Aktuelle Dynamiken im Deutschen als Minderheitensprache: am Material ungarndeutscher Dialekte bairischer Provenienz. In: Földes, Csaba (Hrsg.): *Kontaktvarietäten des Deutschen im Ausland*. Erfurt: Gunter Narr Verlag, 2021. 85–119.; Knipf-Komlósi, Elisabeth – Müller, Márta: Wie „gemischt“ ist die deutsche Minderheitensprache in Ungarn in der Gegenwart? *Germanistische Linguistik*, 2023/260–262. 165–196.; Márkus, Éva: Speisen, Küche, Gewürze und Geschmack im deutschen Dialekt von Deutschpilsen (Ungarn) – mit fremdsprachendidaktischen Implikationen. In: Pawlikowska-Asendrych, Elżbieta – Joanna Szczek (Hrsg.): *Kulinarische Welt in Sprache, Kultur und Literatur*. Band 1. Hamburg: Verlag Dr Kovac, 2023. 220–235.; Márkus, Éva: Bei den Ungarndeutschen zu Tisch – Das Beispiel Deutschpilsen (ung. Nagybörzsöny). *Spiegelungen. Zeitschrift für deutsche Kultur und Geschichte Südosteuropas*. Heft 1.2024. Jg. 19. Essen und Trinken. Verlag Friedrich Pustet, 11–29.; Gombkötő-Kemény, Krisztina – Huber, Ágnes – Kappel, Péter – Kerekes, Gábor – Knipf-Komlósi, Elisabeth – Márkus, Éva – Müller, Márta – Nagy, Illés – Szivós, István: Das Wörterbuch der Ungarndeutschen Mundarten (WUM) in der zweiten Projektphase: Ergebnisse des ersten Projektjahres. *Spiegelungen. Zeitschrift für deutsche Kultur und Geschichte Südosteuropas*, 2024/2, 61–67.

⁵ Hauber, Kitti: Soziokulturelle Aspekte der deutschen Familiennamen im Karpatenbecken des 18. Jahrhunderts. *Österreichische Namenforschung*, 2024. 261–272.

változatok elsajátítását,⁶ a két- és kettősnyelvűséget,⁷ a nyelvi attitűdöket,⁸ a nyelvi normát,⁹ valamint a nyelv és az identitás¹⁰ kérdéseit elemző tanulmányok egészítik ki. A nyelvvel kapcsolatos empirikus kutatások kiszélesedése az óvatos adatközlői habitus megváltozásával is összefügg: az adatközlők a sokáig tabuizált nyelvi témákról (mint a nyelvjárás stigmatizáltsága, a nyelvjárás elhagyása, a fokozatos nyelvvesztés, a nyelvi változatok és beszélők megítélése), a változó identitás kérdéseiről immáron bátra(bba)n nyilatkoznak, mint évtizedekkel ezelőtt. A magyarországi németiség nyelvi viselkedésének megismeréséhez nemcsak objektív nyelvi adatokra,¹¹ hanem a beszélőközösség szubjektív metanyelvi ismereteire, a nyelv-elsajátítással kapcsolatos emlékeire, attitűdjeire, véleményére és perspektíváira is szükség van, utóbbiak felfedésének egyik lehetséges módja a nyelvi önéletrajzi interjúk készítése.

⁶ Nagy, Viktória: Angewandte linguistische und sprachpädagogische Aspekte der Kompetenzmessungen in den deutschen Nationalitätenschulen. In: Knipf-Komlósi, Elisabeth – Müller, Márta (Hrsg.): *Spracheinstellungen, Spracherhalt durch Schule, Identität*. Budapest: ELTE Germanistisches Institut, 2021. 183–202; Kemény-Gombkötő, Krisztina: Zum Problemfeld der Trennung zwischen Mündlichkeit und Schriftlichkeit im Deutschunterricht an ungarndeutschen Nationalitätengymnasien. In: Knipf-Komlósi– Müller, 2021. 145–181; Kerekes Gábor: Nyelvek és nyelvváltozatok között a magyarországi modern német irodalomban. In: Fóris Ágota – Böleskei Andrea – Nádor Orsolya – Sólyom Réka (szerk.): *Nyelv, kultúra, identitás*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2020. <https://mersz.hu/nyelv-kultura-identitas-nyelvpedagogia-nyelvelsajatis-nyelvoktatas//> (Utolsó letöltés: 2024. augusztus 16.)

⁷ Müller, Márta – Waldhauser, Szimonetta – Péhm, Julianna: Bilingualismus und Bikulturalismus unter den Ungarndeutschen an der österreichisch-ungarischen Grenze. Ergebnisse einer Voruntersuchung. *Spiegelungen: Zeitschrift für deutsche Kultur und Geschichte Südosteuropas*, 2022/17. 79–90; Babai, Zsófia – Kovácsné Vinkovics, Éva: Erlebnisorientierter Zweitspracherwerb in der frühen Kindheit. *Képzés és gyakorlat*, 2020/1–2. 131–140.

⁸ Knipf-Komlósi, Elisabeth – Müller, Márta: Deutsche sind hilfsbereit, aber verschlossen. Affektive Komponenten der Einstellung ungarndeutscher Jugendlicher zur deutschen Sprache und ihrer Sprecher. In: Kegyes, Erika – Kriston, Renata – Schönenberger, Manuela: *Sprachen, Literaturen und Kulturen im Kontakt: Beiträge der 25. Linguistik- und Literaturtage der GeSuS, Miskolc/Ungarn 2017*. Hamburg: Dr. Kovac, 2019. 533–540; Miskei, Réka – Müller, Márta: Einstellungen von jüngeren und älteren Ungarndeutschen zur deutschen Sprache und zu ihren Sprechern. In: Földes, 2021. 445–460; Waldhauser, Szimonetta: Dialektgebrauch und Spracheinstellungen der Ungarndeutschen im Ungarischen Mittelgebirge: Ergebnisse einer Pilotstudie. In: Knipf-Komlósi – Müller, 2021. 53–72.

⁹ Knipf-Komlósi, Elisabeth: Die plurizentrische deutsche Sprache und die Normfrage im Deutschunterricht in Ungarn. In: Schörg, Christine – Sippl, Carmen (Hrsg.): *Die Verführung zur Güte: Beiträge zur Pädagogik im 21. Jahrhundert Festschrift für Erwin Rauscher*. Innsbruck: Studien Verlag, 2020. 177–184.

¹⁰ Huber, Ágnes: *Untersuchung zur ethnisch-nationalen und sprachlichen Identität junger Ungarndeutscher*. Hamburg: Dr. Kovac, 2015.

¹¹ Földes Csaba: *Kontaktdeutsch. Zur Theorie eines Varietätentyps unter transkulturellen Bedingungen von Mehrsprachigkeit*. Tübingen: Gunter Narr Verlag, 2005; Knipf-Komlósi, Elisabeth: *Wandel im Wortschatz der Minderheitensprache. Am Beispiel des Deutschen in Ungarn*. Stuttgart: Franz Steiner, 2011.

2. Nyelvi önéletrajzok

A nyelvi önéletrajzok¹² olyan narratív önéletrajzi visszaemlékezések, amelyekben az elbeszélő személy az élettörténetének azon pontjaira fókuszál, amelyek a nyelvi repertoárjában található nyelvekkel kapcsolatban fontosak: hogy az élete során milyen nyelvekkel, nyelvváltozatokkal találkozott, milyen nyelveket sajátított el, milyen kompetenciával rendelkezik az általa ismert nyelveken, mi a véleménye a megismert nyelvekről, milyen attitűddel viszonyul a nyelvekhez és beszélőihez, milyen metanyelvi (pszeudo)ismeretei, tapasztalatai vannak a megismert nyelvekkel kapcsolatban.

Bár a nyelvi önéletrajzok egy személy nyelvi tapasztalatainak a narratívái, tehát individuális konstrukciók, de a nyelvi tapasztalatokra az individuum szociokulturális körülményei, a szélesebb társadalmi környezet által kínált lehetőségek (vagy tiltások) és a kollektív narratívák (például a nyelvi ideológiák, attitűdök) is hatással vannak. A nyelvi önéletrajzokra egyszerre jellemző az individualitás és a kollektivitás, a tényszerűség (például melyik évben kezdett el tanulni egy nyelvet) és az interpretativitás (például miért volt sikertelen egy nyelv elsajátítása). A nyelvi önéletrajzi elbeszélések az identitáskonstrukciók stratégiáiként is értékelhetők,¹³ hiszen a saját nyelvi élmények narratívájának megfogalmazása visszacsatolódik az elbeszélő önmagáról alkotott identitásába.

Mivel a nyelvi önéletrajzok információt közölnek, véleményeket, értékeléseket tartalmaznak és a nyelvi önéletrajzról szóló beszélgetés résztvevői között kommunikációt is lehetővé tesznek (például az interjút készítő személy visszakérdez), ezért az elemzések az önéletrajzok tartalmára, a grammatikai struktúrára és az elbeszélés során felfedhető interakcióra irányulhatnak.¹⁴

3. Az adatközlők és a korpusz

A jelen tanulmányban idézett interjúrészletek egy huszonnégy nyelvi önéletrajzi interjúból álló korpuszból származnak. Az adatközlők Knipf-Komlósi nyelvi és

¹² Franceschini, Rita: Sprachbiographien randständiger Sprecher. In: Franceschini, Rita (Hrsg.): *Biographie und Interkulturalität. Diskurs und Lebenspraxis*. Tübingen: Stauffenburg, 2001. 111–125.; Franceschini, Rita: Language biographies. *Sociolinguistica*, 2022/1–2. 69–83. doi:10.1515/soci-2022-0015

¹³ Lucius-Hoene, Gabriele: *Rekonstruktion narrativer Identität*. Opladen: Leske+Budrich, 2002.

¹⁴ Günthner, Susanne – Bücken, Jörg (Hrsg.): *Grammatik im Gespräch. Konstruktionen der Selbst- und Fremdpositionierungen*. Berlin: De Gruyter, 2009.; Lucius-Hoene, Gabriele – Deppermann, Arnulf: *Rekonstruktion narrativer Identität*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2004.; Quasthoff, Uta: „Erzählen” als interaktive Gesprächsstruktur. In: Antos, Gerd – Brinker, Klaus – Heinemann, Wolfgang – Sager, Sven F. (Hrsg.): *Text- und Gesprächslinguistik. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*. Berlin: De Gruyter, 2001. 1239–1309.

generációs osztályozása szerint¹⁵ a legidősebb, illetve az idős generációhoz tartoznak, átlagosan 76 évesek, egyharmaduk férfi, kétharmaduk asszony. Primer szocializációjuk a településük német (középbajor) nyelvjárásában zajlott, a magyar nyelvvel legkorábban az óvodában vagy az első osztályban találkoztak. Az adatközlők települései a Hutterer által A-nak nevezett nyelvföldrajzi egységben, azaz a Dunántúli-középhegységben és Budapest agglomerációjában találhatóak.¹⁶ A nyitott interjúk egy tematikus kérdéskatalógus¹⁷ mentén haladtak. Az interjúk nyelvét az adatközlők választhatták meg, a nyelvválasztás szabadsága elsősorban az adatközlők komfortját támogatta, de képet ad arról is, hogy milyen arányban vállalták az adatközlők a metanyelvi absztrakciót is kívánó reflektív-narratív visszaemlékezéseket. Német nyelvjárásban vagy német köznyelven az adatközlők 58%-a vállalta a beszélgetést.

4. Esemény, eset, fordulat

Jelen tanulmány a nyelvi önéletrajzokat diszkurzív keretben vizsgálja. A nyelvi életrajzok diszkurzív megközelítésén alapvetően azt a körülményt értjük, hogy a beszélők nyelvileg soha nem izoláltak, hanem mindig mikro-, mezo- és makrokörnyezetükbe ágyazottan más beszélőkkel vagy beszélők csoportjával (csoportjaival) kommunikálnak. A környezet mindhárom szintjének változásai, az e szinteket képviselő személyek és csoportok véleménye, értékítélete hatással vannak a beszélők életének, így nyelvi életpályájuknak is az alakulására. A szerzett nyelvi élményeket a beszélők aszerint, hogy a nyelvi élmények hogyan hatottak rájuk, különböző módon fejezik ki. A nyelvi élményekhez fűződő viszony alapján az adatközlők narratívájában megkülönböztetünk eseményeket, eseteket, valamint fordulatokat.¹⁸

¹⁵ Knipf-Komlósi, 2011. 49–53.

¹⁶ Hutterer, Claus Jürgen: Das Ungarische Mittelgebirge als Sprachraum. Historische Lautgeographie der deutschen Mundarten in Mittelungarn. In: Frings, Theodor (Hrsg.): *Mitteldeutsche Studien 24*. Halle (Saale): VEB Max Niemeyer Verlag, 1963.

¹⁷ Az interjúk az alábbi témakörökből álltak: az első nyelv elsajátításának a körülményei, az iskolai nyelvi tapasztalatok, az ismert nyelvek használhatósága, a nyelvátadás kérdései, a nyelvi attitűdök és a metanyelvi tapasztalatok. A középbajor nyelvjárásban készült interjúk verbálisan orientált német nyelvű átiratban (deutsche Übertragung) lettek lejegyezve, amely követte a széli nyelvjárási lexikális-grammatikai jellemzőket.

¹⁸ König, Katharina: Ereignisse, Vorfälle und Wendepunkte – Erzählmuster bei der narrativen Rekonstruktion der Sprachbiographie migrationsbedingt mehrsprachiger SprecherInnen in Deutschland. In: Krefß, Beatrix – da Silva, Vasco – Grigorjeva, Ioulia (Hrsg.): *Mehrsprachigkeit, Sprachkontakt und Bildungsbiografie*. Peter Lang, 2018. 15–42.

4.1. Eseményként megélt nyelvi jellegű élmények

Eseményként azok a nyelvi önéletrajzi élmények kategorizálhatók, amelyek során az adatközlő nem tudatosan cselekvő személyként nyilatkozik magáról. Ennek egyrészt a nem autooetikus kora gyermekkori emlékek az okai, másrészt azok a tapasztalatok, amelyekkel szemben az elbeszélő distanciát kíván tartani. Az eseményekkel szemben az elbeszélő a távolságtartás nyelvi eszközeit használja. A távolságtartás az elbeszélt nyelvi biográfiákban tudatosan vagy tudattalanul nyelvileg is kifejeződik a deagentivitás grammatikai vagy lexikális formáiban, a személytelen vagy általánosító beszédben, mások idézése által.

Az alábbi interjúrészlet (1) a kisgyermekkori nyelvi esemény prototipikus példája. Az adatközlő nyelvi életrajzának egy jelentős állomásáról beszél: a német nyelvjárás után a magyar nyelv mint második nyelv megtanulásáról, ami az elbeszélés szerint hirtelen ment végbe:

(1) A: War es schwierig das Ungarische zu erlernen?

B: *Ich kann mich nicht mehr erinnern*, als Kleinkind, das war überhaupt nicht schwierig, *plötzlich* hat man *Ungarisch* gesprochen, da kann ich mich nicht erinnern, ob das schwierig war oder nicht.¹⁹ (83 éves asszony)

A magyarul való megszólalás előzmény nélkül jelenik meg a teljes interjúban, a második nyelv megtanulásának a folyamatáról nem tudunk meg további részleteket. A második nyelv kisgyermekkori elsajátításának a részleteire vonatkozó emlékek hiánya összhangban áll azzal, hogy a hároméves kor előtti életszakasz emlékei tudatosan nem felidézhetőek.²⁰ Az adatközlő által használt általános alany (*man*) önmagát mint a nyelvet aktívan elsajátító személyt eliminálja az eseményből. Az elimináció annak a jele, hogy a történet nem autooetikus, azaz az elbeszélő személynek nincsenek saját emlékei az elbeszélt nyelvi élményről. Az elbeszélt esemény nem autooetikus jellegét az adatközlő maga is jelzi: *már nem tudok emlékezni rá*.

4.2. Esetként megélt nyelvi jellegű élmények

A nyelvi önéletrajzi esetek az eseményekkel ellentétben autooetikusak: az elbeszélő a nyelvi önéletrajzának egy olyan élményét emeli ki részletesen elbeszélve, amelyre jól emlékezik (és nem mástól hallotta), ám az emlék kellemetlen.

Az adatközlő az alábbi eset (2) felidézésének már a legelején megfogalmazza a magyarországi németiségével kapcsolatos negatív érzését: *szégyelltük, hogy*

¹⁹ (1) A: Nehéz volt megtanulni magyarul?

B: Már nem tudok emlékezni rá, kisgyerekként, ez egyáltalán nem volt nehéz, hirtelen magyarul beszéltek, nem emlékszem, hogy nehéz volt-e vagy sem.

²⁰ Többek között az élmények emlékként történő tárolásához szükséges fogalmak hiánya miatt sem.

*svábok vagyunk. És amilyen gyorsan csak lehetett, alkalmazkodni akartunk a magyarokhoz. Az elbeszélte történet helyszíne a budapesti Úttörő Áruház az 1970-es években, ahol az adatközlő édesanyja német nyelvjárásban szól hozzá, miközben az adatközlő emiatt szégyelli magát, és magyarul válaszol neki. A sváb származás (valamint mikrokultúra, nyelvjáráshasználat) felett érzett szégyen érzésének a felidézésénél az adatközlő többes szám első személyben (*mi*) beszél. A többes szám első személyű alak által a kijelentést (*szégyelltük, hogy svábok vagyunk*) nem sajátjaként tünteti fel, hanem a magyarországi németiség mint kollektíva általános véleményeként közli:*

(2) In den 70-er Jahren, das war so, dass *wir uns geschämt haben, Donauschwaben zu sein. Und wir wollten so schnell, wie möglich uns anpassen an die Ungarn* und meine Mutter, ich weiß noch ganz genau, wir sind einkaufen gefahren nach Budapest. In Úttörő Áruház, damals war diese Bewegung, dass die Schulkinder Kisdobos und Úttörő waren, und das war so ein Warenhaus, dort hat man diese Ausrüstung bekommen. Also Röcke und Blusen und lauter so was, und kann ich mich noch ganz gut erinnern, ich war in der fünften Klasse, da waren wir dort einkaufen und *meine Mutter hat mit mir in der Mundart gesprochen, und ich hab' mich so geschämt, ich hab' ihr gesagt, sie soll bitte auf Ungarisch mit mir reden. Und sie tat das natürlich nicht und ich hab' konsequent nur auf Ungarisch geantwortet*, und das war in der 70-er, teilweise auch in der achtziger Jahre [sic!] und dann wurde das einfach uns bewusst, dass, also meine Generation, warum sollen wir unsere Sprache verleugnen? Warum sollen wir da nicht in der Mundart reden?²¹ (65 éves asszony)

A *szégyen* fogalma megismétlődik a fenti interjúrészletben (2): először kollektívizálva fogalmazódik meg (*az úgy volt, hogy szégyelltük magunkat*), majd a történet elbeszélésének egy későbbi pontján, ahogy az elbeszélő a konkrét élményt részletekbe menően kibontja, individualizálódik, egyes szám első személyűvé válik: én úgy szégyelltem magam. A történeten belül egyik fél sem változtat nyelvi viselkedésén: az édesanya nyelvjárásban beszél a lányához, aki *következetesen csak magyarul válaszolt* neki.

²¹ (2) A 70-es években, az úgy volt, hogy szégyelltük magunkat, hogy dunai svábok vagyunk. És amilyen gyorsan csak lehetett, alkalmazkodni akartunk a magyarokhoz, és édesanyám, még nagyon jól emlékszem, Budapesten jártunk vásárolni. Az Úttörő Áruházban, akkoriban volt ez a mozgalom, hogy az iskolások kisdobos[ok] és úttörő[k] voltak], és az egy áruház volt, ahol lehetett kapni ezt a felszerelést [kisdobos- és úttörő-egyenruhát és tartozékokat]. Tehát szoknyákat, blúzokat, meg ilyesmiket, és én még nagyon jól emlékszem, ötödikes voltam, oda mentünk vásárolni, és anyukám beszélt hozzám a nyelvjárásban, és én úgy szégyelltem magam, mondtam neki, hogy kérem, beszéljen magyarul hozzám. És persze nem tette meg, és én következetesen csak magyarul válaszoltam, és ez a 70-es években volt, részben a nyolcvanas években is, és akkor egyszerűen tudatosodott bennünk, hogy az én generációm, miért kellene megtagadni a nyelvünket? Miért ne beszéljünk a nyelvjárásban?

A nyelvjáráshasználat korlátozása többször is a tanítók vagy a tanárok személyével kapcsolódik össze, akik nem csak tanórán, de tanórán kívüli foglalkozásokon is a magyar nyelv használatát követelték meg, és a német nyelvjárási beszédet negatívan minősítették. Az adatközlő a következő interjúrészletben a *szégyen* érzetének, valamint a csak magyarul megengedett beszéd említésekor a *man* általános alanyt használja (3):

(3) B: Ja, ja, ich muss das sagen, ich weiß, als wir in der zweiten oder dritten Klasse waren, haben sie uns ins Theater reingenommen in der Stadt und sind wir zum Zug gegangen, die Fräulein [Lehrerin hat] ganz verbot[en], *wir tun Schwobisch nicht reden, weil das, das ist ein ... schämen ...*, *da muss man sich schämen, nur Ungarisch darf man reden* (resolut), da kann ich mich erinnern. Was kann ich noch sagen?

A: *Das Fräulein [Lehrerin] war Ungarin?*

B: *Ja, ja, ja, ja, die war dann Ungarin.*

A: Und was haben Sie dabei gedacht?

B: Hat mir das weh getan, habe ich sie nicht mehr gerne gehabt.

A: Haben Sie auch Angst gehabt?

B: Ein bisschen... hát ... mir hat es nicht gefallen.²² (79 éves asszony)

A *szégyen* a fenti interjúrészletben három alkalommal ismétlődik meg, azzal kapcsolatban, hogy *svábul nem beszélünk*. A magyar *szégyen* szó említésekor az adatközlő beszédében nyelvváltás történik, az addig nyelvjárásban zajló interjúnak ezen a pontján magyarul artikulálja a *szégyen* szót. Ennek nem feltétlenül a nominációs hiány az oka, hanem a visszaemlékezés által felelevenített negatív érzelmek is: többnyelvű beszélők érzelmileg felkavaró pillanatokban átválthatnak a másik nyelvükre. A nyelvváltást támogatta a valószínűleg magyar nyelven megtörtént esemény felidézése, az adatközlő által magyarul artikulált *szégyen* szó és az a körülmény, hogy az emlék felidézése érzelmileg felkavaró volt az adatközlő számára. Az önkontroll visszanyerésének egyik módja kétnyelvű beszélők esetében az arra a nyelvre való váltás, amellyel a beszélőben kevesebb érzelem kapcsolódik össze.

²² (3) B: Igen, igen, azt kell mondanom, tudom, amikor második vagy harmadik osztályosok voltunk, elvittek minket színházba a városba, és mentünk a vonathoz, a tanítónó teljesen megtiltotta, nem beszélünk svábul, mert az, az egy... szégyen... szégyelni..., szégyelni kell, csak magyarul szabad beszélni (határozottan), erre emlékszem. Mit mondhatnék még?

A: A tanítónó magyar volt?

B: Igen, igen, igen, igen, hát ő magyar volt.

A: És Ön mit gondolt eközben?

B: Fájt nekem, nem szerettem már őt.

A: Félt is [ön]?

B: Egy kicsit... hát... nekem nem tetszett.

4.3. Fordulatként megélt nyelvi jellegű élmények

Abban az esetben, ha egy nyelvi élmény olyan tudatos reflexiót eredményez a beszélőben, amelynek hatására megváltoztatja, vagy legalábbis meg akarja változtatni addigi nyelvi szokásait, nyelvhasználatát, fordulatról beszélünk.

A visszaemlékezésekben fel-felbukkan az a tény, hogy a jövőbeli boldogulás egyenes arányban áll a magyar nyelvi kompetenciával. A következő interjúrészletben (4) az adatközlő arra emlékezik vissza, hogy az óvodás testvére kérésére változott meg a családi kommunikáció nyelve német nyelvjárásról magyarra:

(4) Mein älterer Bruder wurde zuerst im *Dialekt* erzogen. Als er in den Kindergarten ging, bat er Mutter, dass sie nur *ungarisch* reden sollen, weil im Kindergarten alle nur diese Sprache sprechen. Meine Mutter war *nicht genug stark und gab nach*.²³ (76 éves asszony)

A nyelvváltás okának a feltárásán kívül az adatközlő egyben véleményt is formál az édesanyja döntéséről: *Az anyám nem volt elég erős és engedett*. Az erősség hiánya több értelmezéssel is bír: az édesanya belátta, hogy a családi német nyelvjáráshasználat szuboptimális a gyermek magyartanulása szempontjából, és/vagy nem volt elég teherbíró egy kétnyelvű családi környezet hosszú távú fenntartásához. A német nyelvjárásról magyarra való áttérés olyan fordulat a báty szempontjából, ami számára sikerrel zárult, a mindezt kívülállóként megfigyelő testvér narratívájában az édesanya nyelvváltási készsége az interjúadás pillanatában (tehát az elbeszélés jelenében a múltra visszaemlékezvén) viszont negatívan konnotálódik.

A következő élmény fókuszában az adatközlő etnikai hovatartozásának a becsmérlése áll, amelynek kiváltó oka az volt, hogy villamoson a német nyelvjárásában beszélt (5):

(5) A: És ez miért van, mi annak az oka, hogy nem lett tovább örökítve [a német nyelvjárás]?

B: Na ez azért van meg a háború után... a háború után *mentél villamossal és beszéltél svábul, akkor leköptek*. Ilyen büdös, rohadt sváb, vót akkor a villamoson. *És akkor úgy kezdtünk el állandóan magyarul beszélni*. (87 éves férfi)

Az interjúrészlet jól szemlélteti, hogy a nyelvváltás folyamatának kezdetét a megtapasztalt verbális és fizikai inzultus hatásához köti az adatközlő. Figyelemre méltó az interjúrészletben az egyes szám első személyű elbeszélés helyett az egyes szám második személy használata: *a háború után [amikor] mentél villamossal és*

²³ (4) A bátyámat először német nyelvjárásban nevelték. Amikor óvodába ment, arra kérte anyát, hogy csak magyarul beszéljenek, mert az óvodában mindenki csak ezt a nyelvet beszéli. Az anyám nem volt elég erős és engedett.

beszéltél svábul. Az adatközlő a hallgatóság figyelmét önmagáról eltéríti, és ezzel az elbeszél helyzetben megélt szégyentől (*leköptek* [téged]) az elbeszélés jelenében, tehát a történet elbeszélése közben grammatikailag távortartja magát. A grammatikai távolságtartás egyrészt az érzelmek kontrolláltságát, az erre való törekvést fejezi ki, másrészt a hallgatóság bevonását is jelzi (**képzeld el azt, hogy mentél villamossal és beszéltél svábul*). Az interjúrészlet végén többes szám első személyű perspektívába vált (*és akkor úgy kezdtünk el állandóan magyarul beszélni*), a negatív élmény (megszégyenítés) megtapasztalását kiterjeszti a csoportja körére.

Az interjúkban a másik irányba (a magyartól a német nyelvjárás felé) mutató nyelvi fordulatra is van példa: a szülő a gyermek nyílt kérésére megváltoztatja addigi magyar nyelvű kommunikációját, és német nyelvjárásban kezd el a gyermekhez beszélni, de a fordulat nem záródik tartós sikerrel (6 és 7):

(6) Egyszer mondtam anyunak, hogy hát szeretném megtanulni a *nyelvjárást* úgy hogy nem csak értem hanem beszélem is, és hát próbálkoztunk vele de aztán elnevette magát, és azt mondta beszélj úgy ahogy te tanultad, *neked ez már nem megy*, elégedj meg vele hogy megérted. (72 éves asszony)

(7) Ja, a nagyobbik 57-be, és 63-ba [születtek a gyermekek]. Und nachher haben wir Schwäbisch mit meinem Mann geredet, wenn wir nicht wollen haben, dass sie verstehen, aber sie haben es verstanden, nur reden können sie es *nicht und da sagen mir sie immer, überhaupt der noch daheim wohnt, wir sollen Schwäbisch reden, dann nach zwei Wörtern: Mit mondtál, anya? Sage ich: felejsd el* (lacht).²⁴ (83 éves asszony)

A nyelvi önéletrajzokban talált fordulatok közül csak a magyar nyelv irányába történt nyelvváltás mutatkozott tartósnak. A magyar nyelv dominanciájának hatása a német nyelvjárású beszélőkre, utóbbiak pragmatikus hozzáállása a magyar nyelv (magas szintű) ismeretéhez azonban nem zárná ki azt, hogy a nyelvjárás áthagyományozása családon belül folytatódjon. A nyelvjárás családon belüli elhagyásában a racionális érveken kívül (iskolai előmenetel, társadalmi mobilitás, egzisztencia) az érzelmek (szégyen, félelem) nagy szerepet játszottak. Azok az értékmotivációs késztetések, amelyek a gyermekeket vagy unokákat kb. az ezredfordulótól a családon belüli nyelvjáráshasználattal visszaállításának a kérésére sarkallták, kevésnek bizonyultak (mind a nyelvjárásban kompetens, mind a nem kompetens) családtagok számára a nyelvjáráshasználattal revitalizálásához. Az adatközlők nyelvi repertoárjának a beszűküléséhez a szocializmusban megélt fizikai bezártság, a beszűkült

²⁴ (7) Igen, a nagyobbik 57-be, és 63-ba [születtek a gyermekei]. És utána svábul beszéltünk a férjemmel, amikor nem akartuk, hogy értsék, de értették, csak beszélni nem tudnak, és nekem mindig mondják, hát aki még otthon lakik, hogy beszéljünk svábul, aztán két szó után: Mit mondtál, anya? Mondom: Felejsd el (nevet).

élettérből fakadó izoláció és a bezártság megváltoztathatatlanságának az érzése is hozzájárult. Erről az egyik idős interjúalany a következőképpen nyilatkozott (8):

(8) A: Marika néni, warum haben Sie nicht zweisprachig versucht die Kinder zu erziehen? Sie haben Angst gehabt um die Kinder?

B: Damals ist das nicht so gewesen, da haben wir nur Ungarisch...

A: Sie haben Angst gehabt um die Kinder?

B: Vielleicht haben wir nicht mal auf das [sic!] gedacht, hogy Angst. Das ist so gewesen vor der [politischen] Änderung, da haben wir uns nicht gedacht, dass die Welt uns so aufgeht. Dass wir können ins Ausland fahren... [...] Das ist so gewesen, *nirgends haben wir hin dürfen. Hát, warum müssen wir da noch eine andere Sprache können?*²⁵

(83 éves asszony)

A fenti interjúrészlet (8) végén az adatközlő mesterkélttség nélkül foglalja röviden össze azt, hogy a fizikai mozgástér korlátozása (vasfüggöny, külföldi utak hatósági korlátozása), a többnyelvűség (és az ebből eredő egyéni kognitív és pszichoszociális előnyök) elvesztéséhez vezetett. Azt, hogy a német nyelvjáráshoz való ragaszkodás senki számára (sem a beszélők, tehát potenciális áthagyományozók, sem a felnövekvő generációk) sem gyakorlati, sem érzelmi előnyt nem jelentett, az egyik interjúalany lakonikusan a következőképpen fogalmazta meg (9):

(9) [...] *alle* meinen, dass diese schwäbische Sprache, die bringt uns keinen Nutzen.²⁶

(77 éves asszony)

5. Összefoglalás

Nyelvi impulzusok által előidézett élmények körén belül az eseményként megélt nyelvi jellegű élmények a magyar nyelv kisgyermekkori elsajátításához kapcsolódnak. Az adatközlők nyelvi önéletrajzuk ezen nyelvelsajátítási szakaszáról többnyire úgy nyilatkoztak, hogy nem emlékeznek rá, vagy úgy, hogy mások szerint gyorsan, könnyen ment. A magyar nyelv kisgyermekkori elsajátításáról szóló interjúrészletben (1) a *man* általános alany bukkan fel, ezáltal grammatikai eszközzel is

²⁵ (8) A: Marika néni, miért nem próbálta meg kétnyelvűen nevelni a gyerekeket? Feltette a gyerekeket?

B: Akkoriban nem így volt, mi csak magyarul beszéltünk...

A: Feltette a gyerekeket?

B: Talán még csak azt sem gondoltuk [sic! magyarul: arra gondoltunk], hogy félelem. Ez így volt a [politikai] változás előtt, akkor nem gondoltuk, hogy így megnyílik előttünk a világ. Hogy külföldre utazhatunk... [...] Így volt ez, sehova nem mehettünk. Hát, minek kell tudnunk akkor egy másik nyelvet?

²⁶ (9) Mindenki azt gondolja, hogy ez a sváb nyelv, ennek semmi hasznát nem vesszük.

kifejezésre kerül az, amit a fejlődépszichológia is állít: a kisgyermekkori (első és második) nyelv elsajátításáról az elsajátító személynek felnőtt korában nincsenek összefüggő, részletes emlékei. A magyar nyelv kisgyermekkori, könnyed elsajátításáról alkotott nem autoetikus emlékképre a nyelvelsajátítás és a nyelvi önéletrajz elmesélése közötti időbeli távolság, a hiányos vagy hiányzó kisgyermekkori emlékek és a családtagoknak a magyar nyelv elsajátítását erősen szimplifikáló és idealizáló narratívája hat.

Az esetként megélt nyelvi jellegű élményeket tárgyaló fejezet olyan nyelvi önéletrajzi interjúrészleteket mutat be, amelyekben az adatközlők német nyelvjárásukkal kapcsolatban saját tapasztalású, kellemetlen körülményekről számolnak be. Az esetként kategorizálható interjúrészletek ismétlődő motívuma a *szégyen*, a félelem érzése amiatt, mert a környezet tetteiket, (nyelvi) viselkedésüket elítéli. A szégyen viselője egyszerre az elbeszélő individuuum és a csoport, amihez az individuuum tartozik (magyarországi németek). A szégyen individuális és a csoportra is kiterjesztett megélésének bizonyítéka, hogy a szégyenérzetet *mi-* és *én-*perspektívából is verbalizálják az adatközlők.

A fordulatként megélt nyelvi jellegű élmények olyan interjúrészletekben fedhetők fel, amelyekben az adatközlők valamilyen nyelvi tapasztalat hatására megváltoztatják, vagy legalábbis megváltoztatni szándékozzák nyelvi viselkedésüket. Az interjúrészletekben talált fordulatélmények két irányba mutatnak. A fordulatélmények egyik iránya a német nyelvjárás felől a magyar köznyelv felé mutat, azaz amikor az adatközlők a magyar köznyelvi kommunikáció érdekében a nyelvjárásuk használatát kerülik, vagy ebbéli kompetenciájuk primer jegyeit (például nyelvjárási akcentusukat) erősen kontrollálják, nehogy hátrányuk származzon belőle. A másik irányba mutató fordulatélményekre példa az, amikor a magyarul szocializálódott, a német nyelvjárást passzívan értő, de aktívan használni nem tudó adatközlők az édesanyjukat arra kérik, hogy nyelvjárásban beszéljenek velük. Bár ezek a törekvések a nyelvi viselkedés szándékolt és hosszú távú megváltoztatására (tehát fordulat elérésére) irányulnak, de sikertelenek, tartósan nem változtatják meg az adatközlők nyelvi önéletrajzát. Az elbeszélte történetekben a nyelvjárást megtanulni vágyó fiatalabb fél próbálkozik, de a nyelvi teljesítménye elmarad az idősebb fél elvárásaitól (*neked ez már nem megy*), vagy mankóként a magyar nyelvre támaszkodik (*Mit mondtál, anya?*). Az elutasítás azonban a nyelvjárásban kompetensebb féltől érkezik (*elégedj meg vele, hogy megérted; felejsd el*). A tudatos magyar nyelvű kommunikáció előnyben részesítése a spontán német nyelvjárásával szemben döntően külső, mezokörnyezetből jövő, túlnyomórészt kellemetlen (olykor inzultáló) top-down hatások eredménye. A fordulatélményekben az adatközlők a német nyelvjárással és a német etnikai hovatartozással kapcsolatos tapasztalataikat negatív tartalmú lexikális eszközökkel fejezték ki (szidalmazás, leköpés, szégyen). A nyelvjárási beszéd (sikertelen) forszírozása az adatközlők részéről a mikrokörnyezetre (szülőkre) korlátozódott, és bottom-up szándékú volt.

A fordulatot eredményező élmények vektoriális nyelvi önéletrajzi élmények: a nyelvi önéletrajz olyan szakaszai, amelyek rendelkeznek egyrészt irányultsággal (egyik nyelvtől a másik nyelv felé irányítják a beszélőt), másrészt nagysággal (a külső vagy belső motiváció erősségétől, frekvenciájától függ, hogy fordulatot eredményez-e). Az első nyelvként megtanult nyelvjárás nem választható el az adatközlők belső világától, érzelmeitől. A környezet elutasító viszonyulása stresszhelyzetet eredményezett, amely különböző megküzdési stratégiák választására sarkallta őket és/vagy családtagjaikat. Minden adatközlő, aki a megszegyenülés, kirekesztés, szidalmazás elkerülése érdekében megpróbálta palástolni a nyelvjárási kompetenciáját, szubtraktív problémamegoldást választott: kivonta nyelvi repertoárjából a német nyelvjárását. A kellemetlen élményekhez társult az adatközlők kiszolgáltatottság-, bezártság- és izoláltságérzése mezo- és makroszinten, valamint az egyirányú, top-down homogenizálódási törekvések, amelyek nem kedveztek az anyanyelv, az etnikum és az állampolgárság differenciált megközelítésének.

Az interjúalanyok kollektív és individuális elutasítottságának érzése történelmi-politikai szempontból a II. világháború borzalmaival, illetve a Volksbund és a Waffen SS magyarországi működésével hozható összefüggésbe. A 20. századi magyar közbeszéd magyarországi németességgel kapcsolatos averziói ugyanakkor korábbra, a trianoni Magyarország magyarosítási politikájáig (etnikai homogenizálási törekvéséig) nyúlnak vissza,²⁷ amelyeket nemcsak a magyarországi németességet a magyarság egyik veszélyeként azonosító, az 1920-as években induló népi-falukutató mozgalom,²⁸ hanem a Volksbund által gerjesztett disszimilációs törekvések is erősítettek. A kellemetlen tapasztalatok, amelyekről a jelen tanulmány alapjául szolgáló interjúkorpusz alanyai beszámoltak, és amelyek történelmi-politikai és nemzetiségpolitikai vetületeivel az interjúalanyok teljes mértékben valószínűleg nem is voltak tisztában, 1945 után általános, de nem csak a magyarországi németeket sújtó kollektív élmény voltak. Utóbbi az egyik adatközlő, akinek a mezokörnyezetében magyarországi szlovákok is éltek, találóan úgy fogalmazta meg, hogy *de érdekes, a tótok se beszéltek tótul*.

²⁷ Seewann, Gerhard: *A magyarországi németek története 2*. Budapest: Argumentum, 2015. 316–317.

²⁸ Ungváry Krisztián: Értelmiség és antiszemita közbeszéd. *Beszélő online*. 2001/6. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/ertelmiseg-es-antiszemita-kozbeszed> (Utolsó letöltés: 2025. március 8.)

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Babai, Zsófia – Kovácsné Vinkovics, Éva: Erlebnisorientierter Zweitspracherwerb in der frühen Kindheit. *Képzés és gyakorlat*, 2020/1–2. 131–140.
- Földes, Csaba: *Kontaktdeutsch. Zur Theorie eines Varietätentyps unter transkulturellen Bedingungen von Mehrsprachigkeit*. Tübingen: Gunter Narr Verlag, 2005.
- Földes, Csaba: Aktuelle Dynamiken im Deutschen als Minderheitensprache: am Material ungarndeutscher Dialekte bairischer Provenienz. In: Földes, Csaba (Hrsg.): *Kontaktvarietäten des Deutschen im Ausland*. Erfurt: Gunter Narr Verlag, 2021. 85–119.
- Franceschini, Rita: Language biographies. *Sociolinguistica*, 2022/1–2. 69–83.
- Franceschini, Rita: Sprachbiographien randständiger Sprecher. In: Franceschini, Rita (Hrsg.): *Biographie und Interkulturalität. Diskurs und Lebenspraxis*. Tübingen: Stauffenburg, 2001. 111–125.
- Günthner, Susanne – Bücken, Jörg (Hrsg.): *Grammatik im Gespräch. Konstruktionen der Selbst- und Fremdpositionierungen*. Berlin: De Gruyter, 2009.
- Hauber, Kitti: Soziokulturelle Aspekte der deutschen Familiennamen im Karpatenbecken des 18. Jahrhunderts. *Österreichische Namenforschung*, 2024. 261–272.
- Huber, Ágnes: *Untersuchung zur ethnisch-nationalen und sprachlichen Identität junger Ungarndeutscher*. Hamburg: Dr. Kovac, 2015.
- Hutterer, Claus Jürgen: Das Ungarische Mittelgebirge als Sprachraum. Historische Lautgeographie der deutschen Mundarten in Mittelungarn. In: Frings, Theodor (Hrsg.): *Mitteldeutsche Studien 24*. Halle (Saale): VEB Max Niemeyer V., 1963.
- Kemény-Gombkötő, Krisztina – Huber, Ágnes – Kappel, Péter – Kerekes, Gábor – Knipf-Komlósi, Elisabeth – Márkus, Éva – Müller, Márta – Nagy, Illés – Szívós, István: Das Wörterbuch der Ungarndeutschen Mundarten (WUM) in der zweiten Projektphase: Ergebnisse des ersten Projektjahres. *Spiegelungen: Zeitschrift für deutsche Kultur und Geschichte Südosteuropa*, 2024/2. 61–67.
- Kemény-Gombkötő, Krisztina: Zum Problemfeld der Trennung zwischen Mündlichkeit und Schriftlichkeit im Deutschunterricht an ungarndeutschen Nationalitätengymnasien. In: Knipf-Komlósi – Müller, 2021. 145–181.
- Kerekes, Gábor: Nyelvek és nyelvvaltozatok között a magyarországi modern német irodalomban. In: Fóris Ágota – Bölcskei Andrea – Nádor Orsolya – Sólyom Réka (szerk.): *Nyelv, kultúra, identitás*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2020. <https://mersz.hu/nyelv-kultura-identitas-nyelvpedagogia-nyelvsajattas-nyelvoktatas/> (Utolsó letöltés: 2024. augusztus 16.)
- Knipf-Komlósi, Elisabeth – Müller, Márta: Deutsche sind hilfsbereit, aber verschlossen. Affektive Komponenten der Einstellung ungarndeutscher Jugendlicher zur deutschen Sprache und ihrer Sprecher. In: Kegyes, Erika – Kriston, Renata – Schönenberger, Manuela: *Sprachen, Literaturen und Kulturen im*

- Kontakt: Beiträge der 25. Linguistik- und Literaturtage der GeSuS, Miskolc/ Ungarn 2017.* Hamburg: Dr. Kovac, 2019. 533–540.
- Knipf-Komlósi, Elisabeth – Müller, Márta: Sprachfördermaßnahmen zur Erhaltung der deutschen Sprache in Ungarn. In: Ammon, Ulrich – Schmidt, Gabriele (Hrsg.): *Förderung der deutschen Sprache weltweit: Vorschläge, Ansätze und Konzepte.* Berlin: Walter de Gruyter, 2019. 483–500. doi:10.1515/9783110479232-030
- Knipf-Komlósi, Elisabeth – Müller, Márta: *Wie „gemischt“ ist die deutsche Minderheitensprache in Ungarn in der Gegenwart?* Germanistische Linguistik, 2023/260–262. 165–196.
- Knipf-Komlósi, Elisabeth – Müller, Márta: Zwischen Vitalität und Aufgabe. In: *Jahrbuch des Bundesinstituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa.* Berlin – Boston: De Gruyter Oldenbourg, 2018. 51–67.
- Knipf-Komlósi, Elisabeth: Die plurizentrische deutsche Sprache und die Normfrage im Deutschunterricht in Ungarn. In: Schörg, Christine – Sippl, Carmen (Hrsg.): *Die Verführung zur Güte: Beiträge zur Pädagogik im 21. Jahrhundert Festschrift für Erwin Rauscher.* Innsbruck: Studien Verlag, 2020. 177–184.
- Knipf-Komlósi, Elisabeth: *Wandel im Wortschatz der Minderheitensprache. Am Beispiel des Deutschen in Ungarn.* Stuttgart: Franz Steiner, 2011.
- König, Katharina: Ereignisse, Vorfälle und Wendepunkte – Erzählmuster bei der narrativen Rekonstruktion der Sprachbiographie migrationsbedingt mehrsprachiger SprecherInnen in Deutschland. In: Kreß, Beatrix – da Silva, Vasco – Grigorieva, Ioulia (Hrsg.): *Mehrsprachigkeit, Sprachkontakt und Bildungsbiografie.* Peter Lang, 2018. 15–42.
- Lucius-Hoene, Gabriele – Deppermann, Arnulf: *Rekonstruktion narrativer Identität.* Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2004.
- Lucius-Hoene, Gabriele: *Rekonstruktion narrativer Identität.* Opladen: Leske + Budrich, 2002.
- Márkus, Éva – Balogné Nagy, Gizella: Kettős tagadás a nagybörzsönyi német nyelvjárásban. *Magyar Nyelv*, 2024/1. 55–70. DOI: <https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2024.1.55>; https://real.mtak.hu/193505/1/Markus_Baloghne_MNy_24-1.pdf
- Márkus, Éva: Bei den Ungarndeutschen zu Tisch – Das Beispiel Deutschpilsen (ung. Nagybörzsöny). *Spiegelungen. Zeitschrift für deutsche Kultur und Geschichte Südosteuropas.* Heft 1.2024. Jg. 19. Essen und Trinken. Verlag Friedrich Pustet, 11–29.
- Márkus, Éva: Der adnominale possessive Dativ im Dialekt von Deutschpilsen (ungarisch Nagybörzsöny). *Linguistische Treffen in Wrocław*, Vol. 21, 2022 (I). <https://doi.org/10.23817/lingtreff.21-8>. 129–142. http://linguistische-treffen.pl/articles/21/08_markus.pdf
- Márkus, Éva: Die adnominale Possession im Dialekt von Deutschpilsen (Nagybörzsöny) – mit besonderem Augenmerk auf den possessiven Genitiv. In:

- Car, Milka – Leskovec, Andrea (Hgg.): *Zagreber Germanistische Beiträge*, 31, 2022. 225–243. DOI: 10.17234/ZGB.31.13 <https://zgbde.ffzg.unizg.hr/wp-content/uploads/2022/12/ZGB-31-Book-za-web.pdf>
- Márkus, Éva: Die Movierung im Dialekt von Deutschpilsen (ungarisch Nagyőr-szőny). In: Mostýn, Martin – Vaňková, Lenka (Hrsg.): *Form und Funktion im linguistischen Kontext*. Ostrava: University of Ostrava, 2024. 93–110.
- Márkus, Éva: Personal- und Sozialdeixis im Dialekt von Deutschpilsen. In: Haberland, Detlef – Szczek, Joanna (Hrsg.): *Zeitschrift für Mitteleuropäische Germanistik (ZMG) 9*. Wien: Praesens Verlag, 2023. 131–147. DOI: <https://doi.org/10.23783/21923043.2023>
- Márkus, Éva: Speisen, Küche, Gewürze und Geschmack im deutschen Dialekt von Deutschpilsen (Ungarn) – mit fremdsprachendidaktischen Implikationen. In: Pawlikowska-Asendrych Elżbieta – Szczek, Joanna (Hrsg.): *Kulinarische Welt in Sprache, Kultur und Literatur*. Band 1. (Studia Culinaria Interdisciplinaris, Band 1). Hamburg: Verlag Dr Kovac, 2023, 220–235.
- Miskei, Réka – Müller, Márta: Einstellungen von jüngeren und älteren Ungarn-deutschen zur deutschen Sprache und zu ihren Sprechern. In: Földes, 2021. 445–460.
- Müller, Márta – Waldhauser, Szimonetta – Péhm, Julianna: Bilingualismus und Bikulturalismus unter den Ungarndeutschen an der österreichisch-ungarischen Grenze. Ergebnisse einer Voruntersuchung. *Spiegelungen: Zeitschrift für deutsche Kultur und Geschichte Südosteuropas*, 2022/17. 79–90.
- Nagy, Viktória: Angewandte linguistische und sprachpädagogische Aspekte der Kompetenzmessungen in den deutschen Nationalitätenschulen. In: Knipf-Komlósi, Elisabeth – Müller, Márta (Hrsg.): *Spracheinstellungen, Spracherhalt durch Schule, Identität*. Budapest: ELTE Germanistisches Institut, 2021. 183–202.
- Quasthoff, Uta: „Erzählen“ als interaktive Gesprächsstruktur. In: Antos, Gerd – Brinker, Klaus – Heinemann, Wolfgang – Sager, Sven F. (Hrsg.): *Text- und Gesprächslinguistik. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*. Berlin: De Gruyter, 2001. 1239–1309.
- Seewann, Gerhard: *A magyarországi németek története 2*. Bp.: Argumentum, 2015.
- Ungváry, Krisztián: Értelmiség és antiszemita közbeszéd. *Beszélő online*, 2001/6. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/ertelmiseg-es-antiszemita-kozbeszed>
- Waldhauser, Szimonetta: Dialektgebrauch und Spracheinstellungen der Ungarndeutschen im Ungarischen Mittelgebirge: Ergebnisse einer Pilotstudie. In: Knipf-Komlósi – Müller, 2021. 53–72.